

PEREINAMOJO LAIKOTARPIO TEISINGUMO STUDIJOS: IŠTAKOS IR RAIDA

LINA STRUPINSKIENĖ

Šiame straipsnyje analizuojama pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų būklė, įvertinami atlikti tyrimai, aptariama jų raida, kartu pateikiant atsakymus į kelis probleminius klausimus. Pirmiausia, kas lėmė vyraujančias tyrimų kryptis. Antra, kokios yra esminės šio studijų lauko teorinės bei metodologinės problemos. Trečia, kokių duomenų ir kokio pobūdžio tyrimų šioje srityje vis dar trūksta. Ši analizė grindžiama prielaida, kad tokio pobūdžio akademinė savirefleksija naudinga ne tik patiems pereinamojo laikotarpio teisingumo tyrėjams, bet ir pereinamojo laikotarpio teisingumo strategijas įgyvendinantiems nacionaliniams ar tarptautiniams veikėjams.

Įvadas

Paskutiniaisiais dešimtmečiais tiek akademinėje literatūroje, tiek tarptautinėje ar nacionalinėje konfliktų sprendimo retorikoje vis daugiau dėmesio skiriama pereinamojo laikotarpio teisingumui (angl. *transitional justice*). Pereinamojo laikotarpio teisingumas apima priemones, kurių visuomenės imasi tvarkydamosi su praeityje vykusiais

Lina Strupinskienė – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantė (el. paštas: lina.strupinskiene@tspmi.vu.lt).

© Lina Strupinskienė, 2012

Straipsnis įteiktas redakcijai 2012 m. liepos 25 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2012 m. rugsėjo 20 d.

masiniais žmogaus tiesių pažeidimais. Pirmą sykį kaip sąvoka paminėtas vos 1991-aisiais¹, šiandien jis gali būti laikomas savarankišku ir sparčiai besiplečiančiu studijų lauku, kuris apima tokias sritis kaip tarptautiniai santykiai, lyginamoji politika, politikos teorija ir net filosofija bei sociologija.

Jau dešimt metų veikia Tarptautinis pereinamojo laikotarpio teisingumo centras (ICTJ), „Oxford Journals“ nuo 2007-ųjų leidžia Tarptautinį pereinamojo laikotarpio teisingumo žurnalą, įkurtos dešimtys specialių magistro studijų programų, kuriami pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų institutai, o nuo 2010-ųjų ši tema kasmet nagrinėjama ir Europos politikos tyrimų konsorciumo (ECPR) konferencijose. Be to, šiandien jau galime kalbėti net apie tai, ką Kimberley Theidon vadina „pereinamojo laikotarpio teisingumo industrija“, kurią sudaro „ekspertų ir konsultantų komandos, standartizuota duomenis apdorojanti programinė įranga bei mąstymo prielaidų rinkinys, nurodantis, ką ir kaip derėtų atsiminti visuomenėms, atsigauančioms po praeities konfliktų, ir kodėl tai yra svarbu“². Taigi, šiuo metu esame išgėję į pereinamojo laikotarpio teisingumo „normalizavimo“³ erą, kai jis tapo standartiniu taikos kūrimo pakeito įrankiu ir įsitvirtino kaip vienas tarptautinių santykių ir politikos mokslų studijų objektų.

Šio straipsnio tikslas – įvertinti pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų būklę, atliktus tyrimus ir jų raidą, kartu pateikiant atsakymus į kelis probleminius klausimus. Pirmiausia, kas lėmė vyraujančias tyrimų kryptis. Antra, įvardyti, kokios yra esminės šio studijų lauko teorinės ir metodologinės problemos. Trečia, įvertinti ne tik tai, kas jau padaryta, bet ir tai, kokių duomenų ir kokio pobūdžio tyrimų šioje srityje vis dar trūksta, taip brėžiant gaires ateities tyrimams. Ši

¹ Terminą „pereinamojo laikotarpio teisingumas“ (angl. *transitional justice*) pirmą sykį pavartojo Ruti G. Teitel, teikdama paraišką Jungtinių Valstijų taikos instituto dotacijai gauti: Teitel R., „Global Transitional Justice“, *Global Justice and Democracy*, Working Paper no 8, <http://cgs.gmu.edu/publications/hjd/hjd_wp_8.pdf>, 2012 06 18.

² Theidon K., „Editorial Note“, *The International Journal of Transitional Justice* 3 (3), 2009, p. 1–2.

³ Teitel R. G., „Transitional Justice Genealogy“, *Harvard Human Rights Journal* 16, 2003, p. 90–91.

analizė grindžiama prielaida, kad tokio pobūdžio akademinė savirefleksija naudinga ne tik patiems pereinamojo laikotarpio teisingumo tyrėjams, bet ir pereinamojo laikotarpio teisingumo strategijas įgyvendinantiems nacionaliniams ar tarptautiniams veikėjams.

Straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama politikos mokslų literatūrai, tačiau aptariami ir darbai, parašyti iš teisinės, istorinės, sociologinės bei įgyvendinimo (praktikų) perspektyvos. Šioje srityje dirbančių praktikų darbai aptariami todėl, kad jų normatyvinės pozicijos turėjo didelę įtaką lauko vystymuisi. Teisininkai ir žmogaus teisių aktyvistai, kurie kūrė ir įgyvendino pereinamojo laikotarpio teisingumo institucijas, esmingai prisidėjo prie mokslininkų „darbotvarkės“ formavimo.

1. Pereinamojo laikotarpio teisingumo sąvoka

Prieš pradėdant analizuoti pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų raidą ir pagrindines tyrimų kryptis, būtina atsakyti į klausimą, kaip lauko autoriai supranta pereinamojo laikotarpio teisingumą. Literatūroje aptinkama gana skirtingų jo apibrėžimų, nuo labai siaurų ir instrumentinių iki gana plačių ir normatyvinių⁴, nusakančių pereinamojo laikotarpio teisingumą per tikslus, kurių jis turėtų siekti. Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų Generalinio sekretoriaus raporte jis apibrėžiamas labiau instrumentiškai, kaip „procesų ir mechanizmų visuma, žyminti visuomenės pastangas tvarkytis su masiniais žmogaus teisių pažeidimais“⁵. Raporte toliau detalizuojama, kad taikomi mechanizmai gali būti teisiniai ir neteisiniai, skirtingai įtraukti vietos ar tarptautinę bendruomenes, apimti baudžiamosios atsakomybės garantavimą, reparacijas, institucines reformas, tiesos paieškas, draudimą dirbti valstybės tarnyboje ar šių strategijų kombinacijas⁶. Panašų

⁴ Straipsnyje sąvoka „normatyvinis“ žymi vertybinę orientaciją ir siekį formuoti tam tikras normas.

⁵ Jungtinių Tautų organizacija, Generalinio sekretoriaus raportas, „The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies“, *UN Doc. S/2004/616*, 2004, p. 1–24.

⁶ Ten pat.

apibrėžimą pateikia Tarptautinis pereinamojo laikotarpio teisingumo centras⁷, Genocido ir nusikaltimų žmoniškumui enciklopedija⁸ ir pirmoji šią sąvoką pavartojusi autorė – Ruti G. Teitel⁹.

Kita vertus, tokie autoriai kaip Martha L. Minow¹⁰, Louis Arbouras¹¹, Joanna Quinn¹², Alexandra Barahona De Brito, Carmen Gonzalez-Enriquez ir Paloma Aguilar¹³ pateikia platesnį ir labiau normatyvinį pereinamojo laikotarpio teisingumo apibrėžimą. Pavyzdžiui, L. Arbouras teigia, kad jis „turėtų atsižvelgti ne tik į konflikto metu padarytus nusikaltimus, bet ir į anksčiau buvusias skirtis bei žmogaus teisių pažeidimus, kurie galėjo prisidėti prie konflikto užsimezgimo“¹⁴. Pasak autorės, pereinamojo laikotarpio teisingumas turi padėti visuomenėms pereiti iš autoritarinio valdymo režimo į demokratiją ir garantuoti, kad praicityje padaryti nusikaltimai nebeprisikartos. J. Quinn kalba labai panašiai, aiškindama, jog pereinamojo laikotarpio teisingumas yra „procesas, kurio metu visuomenės pereina iš karo į taiką arba iš represyvaus / autoritarinio režimo į demokratiją, spręsdamos kylančius teisingumo bei socialinių, politinių ir ekonominių institucijų pertvarkymo klausimus“¹⁵. Siūlomi

⁷ Tarptautinis pereinamojo laikotarpio teisingumo centras (ICTJ), „What is Transitional Justice“, 2008, <http://untreaty.un.org/cod/avl/pdf/ls/Van-Zyl_RecReading1_.pdf>, 2012 06 20.

⁸ Shelton D., sud., *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*, Macmillan Reference, 2004, p. 1045.

⁹ Teitel, 2003, p. 69.

¹⁰ Minow M. L., *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide and Mass Violence*, Beacon Press, 1998, p. 92.

¹¹ Arbour L., „Economic and Social Justice for Societies in Transition“, paskaita New York University School of Law Center for Human Rights and Global Justice, New York, 2006 m. spalio 25 d., <<http://www.unhcr.ch/hurricane/hurricane.nsf/0/40032f0dc00bf784c12572140031760a/FILE/TransitionalJustice.pdf>>, 2012 06 18.

¹² Quinn J. R., Hovil L., „Peace First. Justice Later: Traditional Justice in Northern Uganda“, *Refugee Law Project Working Paper Series*, Working Paper 17, 2005, p. 10.

¹³ De Brito A. B., Gonzalez-Enriquez C., Aguilar P., sud., *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies*, New York: Oxford University Press, 2001, p. 1–2.

¹⁴ Arbour, 2006, p. 2.

¹⁵ Quinn, Hovil, 2005, p. 10.

apibrėžimai į pereinamojo laikotarpio teisingumą žvelgia ne tik kaip į įvairių priemonių rinkinį, bet ir kaip į būtiną tvarios taikos bei stabilios demokratijos sąlygą. Pereinamojo laikotarpio teisingumas čia apibrėžiamas neatsiejant jo nuo normatyvinių tikslų, kurių jis turėtų siekti (t. y. stiprinti demokratiją, užkirsti kelią tolesniems žmogaus teisių pažeidimams, kurti įstatymais grįstą tvarką, išsiaiškinti tiesą, nubausti kaltuosius, panaikinti nebaudžiamumo kultūrą (angl. *culture of impunity*) ir atlyginti aukoms)¹⁶.

Dar svarbu paminėti, kad kai kurie tyrėjai siūlo iš viso atsisakyti pereinamojo laikotarpio teisingumo termino ir vietoje jo vartoti „pokonfliktinio teisingumo“ (angl. *post-conflict justice*) sąvoką. Pasak jų, ji tiksliau atspindi dabartines tarptautinių santykių tendencijas, nes dauguma perėjimų iš autoritarinės į demokratinę valdymo formą vyksta konflikto būdu¹⁷. Vis dėlto toks apibrėžimas neatsižvelgia į tai, jog pastaruoju metu pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmai imti taikyti dar konfliktui nesibaigus. Pavyzdžiui, Tarptautinis baudžiamasis tribunolas buvusiai Jugoslavijai įkurtas 1993 m. gegužės 25 d., o Deitono taikos susitarimas, užbaigęs karinį konfliktą buvusioje Jugoslavijoje, pasirašytas tik 1995 m. lapkričio 21 d. Dėl to straipsnyje siūloma vartoti pereinamojo laikotarpio, o ne pokonfliktinio teisingumo sąvoką.

Apibendrinant galima pasakyti, kad akademinėje literatūroje vis dar nėra sutariama dėl to, ką galima vadinti pereinamojo laikotarpio teisingumu. Vis dėlto tyrimuose labiau linkstama vartoti instrumentinius reiškinių apibrėžimus, detalizuojant, kokie mechanizmai priskirtini pereinamojo laikotarpio teisingumui, ir teigiant, kad šie gali būti panaudojami įvairiems tikslams ir nebūtinai tarnauti demokratinėms jėgoms. Normatyviniai pereinamojo laikotarpio teisingumo apibrėži-

¹⁶ Payne L. A., Olsen T. D., Reiter A. G. (nepublikuotas rankraštis), *Engaging the Past to Safeguard the Future: Transitional Justice in Comparative Perspective*, <<http://www.chrgj.org/events/docs/Does%20TJ%20Work.pdf>>, 2012 08 22.

¹⁷ Boraine A., „Transitional Justice as and Emerging Field“, pranešimas konferencijoje „Repairing the Past: Reparations and Transitions to Democracy“, Ottawa, Canada, 2004 m. kovo 11 d., <<http://web.idrc.ca/uploads/user-S/10829975041revised-boraine-ottawa-2004.pdf>>, 2012 06 18.

mai vertintini atsargiai dėl kelių priežasčių. Visų pirma, pereinamojo laikotarpio teisingumas yra įgyvendinamas pasitelkiant įvairius mechanizmus, kurie gali turėti skirtingas pasekmes skirtinguose kontekstuose arba būti taikomi skirtingiems tikslams – tai priklauso nuo konkrečios visuomenės poreikių arba perėjimo tipo (pavyzdžiui, jei šalis pereina ne iš autoritarinio režimo į demokratinį, bet iš vieno nedemokratinio režimo į kitą, pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmai gali būti taikomi siekiant susidoroti su politine opozicija – tokios situacijos šiuo metu yra susiklosčiusios Bangladeše, Ruandoje ir kt.). Be to, normatyviniai apibrėžimai, *a priori* nurodantys pereinamojo laikotarpio teisingumo tikslus ir siektinas vertybes, neatsižvelgia į vietos gyventojų požiūrį į teisingumą, konfliktą išgyvenusios šalies papročius ir kultūrą. Siekiant tikslumo bei vertybinio neutralumo šiame straipsnyje siūloma vartoti instrumentinio pobūdžio pereinamojo laikotarpio teisingumo apibrėžimus.

2. Pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų raida

Į pereinamojo laikotarpio teisingumo problematiką pirmieji dėmesį atkreipė trečiosios demokratizacijos bangos teoretikai: Samuelis P. Huntingtonas¹⁸, Juanas E. Mendezas¹⁹, Aryeh Neieris²⁰, Juanas J. Linzas ir Alfredas C. Stepanas²¹ bei kt. Nagrinėdami Lotynų Amerikoje ir Rytų Europoje vykstančias transformacijas, jie išskėlė idėją, kad visuomenės, pereinančios iš diktatūros ar autoritarinio valdymo formos į liberalias demokratijas, turi atsižvelgti į praeityje padarytus nusikaltimus ir atlyginti jų aukoms. Savo darbuose autoriai ar-

¹⁸ Huntington S., *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, 1993.

¹⁹ Mendez J. E., „Accountability for Past Abuses“, *Human Rights Quarterly* 19 (2), 1997, p. 255–282.

²⁰ Neier A., „What should be done about the guilty?“, *New York Review of Books*, 1990, p. 32–35.

²¹ Linz J. J., Stepan A., *Problems of Democratic Transition and Consolidation – Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1996.

gumentuoja, jog tai tiesiogiai prisideda prie konflikto prevencijos, demokratijos konsolidavimo ir žmogaus teisių įtvirtinimo naujai sukurtoje šalyje. Nors šie autoriai plačiau nenagrinėjo pereinamojo laikotarpio teisingumo problematikos, jie gali būti laikomi klasikinės pereinamojo laikotarpio teisingumo literatūros „įkvėpėjais“, nubrėžusiais gaires ateities tyrimams ir padėjusiais pamatus normatyvinei nuostatai, jog pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmai gali esmingai prisidėti prie konfliktą ar autoritarinę valdymą išgyvenusios šalies demokratizacijos.

Nors pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų laukas yra palyginti jaunas, jame jau galime išskirti dvi tyrėjų, besigilinančių į skirtingus pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų klausimus, bangas. Straipsnyje pirmuosius lauko autorius, nagrinėjusius, kokios pereinamojo laikotarpio teisingumo strategijos yra reikalingos, naudingos ar tinkamos skirtingiems kontekstams, siūloma vadinti klasikais (laikant juos pirmosios tyrėjų bangos atstovais), o autorius, rašiusius kiek vėliau ir siekusius empiriškai tirti pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmų poveikį vietos bendruomenėms, priskirti antrajai tyrėjų bangai.

Pirmosios pereinamojo laikotarpio teisingumo tyrimų bangos darbai pasirodė maždaug 1980-aisiais, kai, pasibaigus Šaltajam karui, Lotynų Amerikoje ir Rytų Europoje dauguma valstybių tapo nepriklausomos ir siekė įtvirtinti demokratines valdymo formas. Vienas esminių šioms valstybėms tekusių iššūkių – ar ir kaip sėkmingai tvarkytis su buvusio režimo palikimu nepakenkiant naujai ir nestabiliai demokratijai. Būtent ši problematika ir tapo pirmosios tyrimo bangos varomąja jėga. Tokiame kontekste rašiusių klasikų darbai siekia atskleisti ir suprasti, kokias pereinamojo laikotarpio teisingumo strategijas renkasi skirtingos šalys, kokia tvarkymosi su praeities skriaudomis politika veikia geriausiai, kaip ją reikėtų įgyvendinti nede stabilizuojant naujai susikūrusios demokratijos ir pan. Be to, klasikams teko ir dar viena užduotis – pagrįsti pereinamojo laikotarpio teisingumo naudą ir įrodyti, kad su praeities skriaudomis tvarkytis yra būtina.

Johno H. Herzo²² ir Neilo Kritzo²³ redaguotos knygos yra vieni geriausių klasikinės pereinamojo laikotarpio teisingumo literatūros pavyzdžių. J. H. Herzas savo knygoje pateikia straipsnių kolekciją, detaliai aprašančią pagrindinius pereinamojo laikotarpio teisingumo taikymo precedentus nuo Antrojo pasaulinio karo iki 1980-ųjų. Knygoje ypač daug dėmesio skiriama įvairių pereinamojo laikotarpio teisingumo strategijų įgyvendinimui, sunkumams, su kuriais susidūrė skirtingos šalys, nenumatytoms vykdomos politikos pasekmėms bei spaudimui, kurį daro „išeinantis“ politinis ar karinis elitas. N. Kritzas parengė dar išsamesnį trijų tomų straipsnių rinkinį. Pirmajame tome aptariamos teorinės problemos, susijusios su pereinamojo laikotarpio teisingumo taikymo pagrindimu (naujojo režimo atsakomybės, būtinybės atlyginti aukoms ir nubausti kaltuosius, baimės pakenkti naujai nestabiliai demokratijai ir taikai ir pan.). Antrajame tome aprašoma daugiau nei dvidešimties šalių pereinamojo laikotarpio teisingumo paieškų patirtis nuo Antrojo pasaulinio karo iki 1990-ųjų, o trečiajame pateikiamas įvairių pirminių pereinamojo laikotarpio teisingumo dokumentų – įstatymų, nutarimų, raportų, tarpinių ataskaitų – rinkinys. Pirmajai tyrėjų bangai taip pat priskirtini ir kiek vėliau rašę Payamas Akhavanas²⁴ ir Mahmoudas Cherifas Bassiouni²⁵. Šie autoriai gilinosi į baudžiamojo persekiojimo problematiką (angl. *prosecution*) ir atliko kelių tarptautinių baudžiamųjų tribunolų atvejų studijas. Prie klasikų juos galima priskirti dėl normatyvinės argumentavimo logikos ir būdingų deskriptyvių analizės metodų.

Taigi, „klasikiniai“ autoriai kalbėjo apie perėjimą iš autoritarinės valdymo formos į demokratinę, klausdami, kodėl reikia taikyti pereinamojo laikotarpio teisingumo priemones ir kaip tai geriausiai pada-

²² Herz J. H., sud., *From Dictatorship to Democracy: Coping with the Legacies of Authoritarianism and Totalitarianism*, Westport, CT: Greenwood, 1982.

²³ Kritz Neil, sud., *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes*, 3 tomai, Washington, DC: United States Institute of Peace Press, 1995.

²⁴ Akhavan P., „Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities?“, *The American Journal of International Law* 95 (7), 2001, p. 7–31.

²⁵ Bassiouni M. C., sud., *Post-Conflict Justice, International and Comparative Criminal Law Series*, Ardsley, New York.: Transnational Publishers, 2002.

ryti. Siekdami atsakyti į šiuos klausimus jie atliko deskriptyvaus pobūdžio atvejų studijas, kurias vienijo normatyvinė prielaida dėl pereinamojo laikotarpio teisingumo naudos. Kaip pažymėjo Ellen Lutz, to meto pereinamojo laikotarpio teisingumo literatūrai buvo būdinga prielaida, kad pats pereinamojo laikotarpio teisingumas ir jo tikslai yra iš esmės geri ir reikalingi²⁶, o teisingumo įgyvendinimas buvo suprantamas kaip būtina sąlyga demokratijos konsolidavimui.

Maždaug nuo 2000-ųjų pradėjo formuotis naujoji tyrėjų banga, kuriai priskirtini autoriai išskėlė klausimą, ar pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmai yra pajėgūs pasiekti ambicingus tikslus, minimus klasikinių autorių darbuose. Janine N. Clark²⁷, De Brito, Gonzalez-Enriquez ir Aguilar²⁸, Kirsten Cibelli ir Tamy Guberek²⁹, Johanna M. Selimovic³⁰, Kathryn Sikkink³¹, Jamesas D. Meernikas³², Monika Nalepa³³, Donna E. Arzt³⁴, Jamesas L. Gibsonas³⁵ ir kiti

²⁶ Lutz E., „Transitional Justice: Lessons Learned and the Road Ahead“, Roth-Arriaza N., Mariezcurrena J. (sud.), *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth versus Justice*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 328.

²⁷ Clark J. N., „From Negative to Positive Peace: The Case of Bosnia and Herzegovina“, *Journal of Human Rights* 8, 2009, p. 360–384.

²⁸ De Brito A. B., Gonzalez-Enriquez C., Aguilar P., sud., *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies*, New York: Oxford University Press, 2001.

²⁹ Cibelli K., Guberek T., *Justice Unknown, Justice Unsatisfied? Bosnian NGOs Speak about the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, Tufts University, 1999, <[https://www.hrdag.org/resources/publications/justice report.pdf](https://www.hrdag.org/resources/publications/justice%20report.pdf)>, 2012 06 20.

³⁰ Selimovic Johanna M., „Perpetrators and Victims: Local Responses to the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia“, *Journal of Global and Historical Anthropology* 57, 2010, p. 50–61.

³¹ Sikkink K., Walling C. B., „The Impact of Human Rights Trials in Latin America“, *Journal of Peace Research* 44 (4), 2007, p. 427–445.

³² Meernik J., „Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia“, *Journal of Peace Research* 42 (3), 2005, p. 271–289.

³³ Nalepa M., „Why do they return? Evaluating the Impact of ICTY Justice on Reconciliation“, Houston, 2006, <http://www.yale.edu/macmillan/ocvprogram/OCV_Nalepa.pdf>, 2012 06 19.

³⁴ Arzt D. E., „Views on the Ground: The Local Perception of International Criminal Tribunals in the Former Yugoslavia and Sierra Leone“, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 603, 2006, p. 226–239.

³⁵ Gibson J. L., Gouws A., *Overcoming Intolerance in South Africa: Experiments in Democratic Persuasion*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

ėmėsi empirinio pobūdžio studijų, nagrinėjančių pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmų poveikį konkrečioms pereinamąjį laikotarpį išgyvenančioms visuomenėms. Gauti tyrimų rezultatai, nors ir negali būti laikomi galutiniais, leido jiems pagrįstai suabejoti anksčiau prielaida, kad pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmai esmingai prisideda prie tvarios taikos, visuomenės susitaikymo ir demokratijos konsolidacijos.

Minėti autoriai rašė maždaug tuo metu, kai buvo įkurtas nuolatinis Tarptautinis baudžiamasis teismas. Šis laikotarpis pasižymi tarptautinės teisės normų įsigalėjimu³⁶ ir pereinamojo laikotarpio mechanizmų diversifikacija bei „normalizavimu“, kai jie tampa standartiniu taikos įtvirtinimo paketo elementu ir yra nuosekliai taikomi derinant juos tarpusavyje³⁷. Čia pereinamojo laikotarpio teisingumas yra aktualesnis pokonfliktinėms, o ne iš autoritarinės į demokratinę valdymo formą pereinančioms visuomenėms. Teisingumo paieškos jau nebekelia akivaizdžios grėsmės demokratijai ir stabilumui, nes jos stipriai remiamos nukentėjusių vietos gyventojų ir tarptautinės bendruomenės. Pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmų išpopuliarėjimas, nors empirinių duomenų, galinčių pagrįsti, kad šie mechanizmai iš tiesų veikia, beveik nebuvo, paskatino naujuosius tyrėjus kritiškai pažvelgti į pereinamojo laikotarpio teisingumo fenomeną ir formavo jų tyrimų kryptis. Svarbu pasakyti, kad naujajai tyrėjų bangai priskirtini autoriai ne tik siekė empiriškai patikrinti, kokios iš tiesų yra taikomų priemonių galimybės, bet ir gilinosi į šiame lauke vartojamas sąvokas (pavyzdžiui, teisingumas, tiesa, susitaikymas ir pan)³⁸.

³⁶ Tiek geografinio paplitimo, tiek turinio prasme, kai imtasi konceptualizuoti tam tikrus žmogaus teisių pažeidimus kaip tarptautinės teisės pažeidimus ar karo nusikaltimus. Pavyzdžiui, seksualinės prievartos panaudojimas kare imtas aiškinti kaip karo nusikaltimas.

³⁷ Teitel, 2003, p. 89–91.

³⁸ Šiuo laikotarpiu pasirodė svarių darbų, aiškinančių lauke vartojamų sąvokų reikšmes ir kritikuojančių tuos tyrėjus, kurie jas vartoja nedetalizuodami jų turinio. Ypač įdomi Colleen Murphy (Murphy C., *A Moral Theory of Political Reconciliation*, United Kingdom: Cambridge University Press, 2010) pastanga paaiškinti politinio susitaikymo sąvoką ir Pablo De Greiff'o (De Greiff P., „A normative conception of Transitional Justice“, *Politics* 50 (3), 2010, p. 17–30) normatyvinė pereinamojo laikotarpio teisingumo teorija.

Naujosios tyrimų bangos atstovai, ieškodami atsakymų į jiems rūpimus klausimus, taiko tiek kiekybinius, tiek kokybinius tyrimo metodus. Kokybinės atvejo studijos čia jau atliekamos nebe deskriptyviai, o apklausiant atitinkamas tikslines vietas gyventojų grupes. Aiškina masi, ar nyksta priešiško naratyvai, ar tebėra alternatyvių istorijos aiškinimo būdų, ar dar kyla mikrokonfliktų, koks yra visuomenės požiūris į teisingumą įgyvendinančių institucijų veiklą ir pan. Taikant kiekybinius tyrimo metodus, paprastai atliekama statistinė duomenų analizė ir ieškoma korelacijų tarp pereinamojo laikotarpio teisingumo priemonių (nepriklausomasis kintamasis) ir tariamų pereinamojo laikotarpio teisingumo pasekmių / tikslų (priklausomasis kintamasis). Taigi, keičiantis politinei situacijai ir įgyjant vis daugiau pereinamojo laikotarpio teisingumo priemonių taikymo patirties, akademiniai tyrimai po truputį krypsta nuo išimtinai moralinių filosofinių bei teisinių aiškinimų link gilesnių empirinių tarpdisciplininių svarstymų.

3. Pagrindinės lauko diskusijos

3.1. Klasikinės pereinamojo teisingumo studijų lauko dilemos

Pagrindinės lauko teorinės ir metodologinės diskusijos gali būti siejamos su pirmiau aprašyta skirtimi tarp klasikinių ir naujų autorių, nes pirmiesiems aktualesnės moralinės filosofinės pereinamojo laikotarpio teisingumo pagrindimo ir taikymo dilemos, o antriesiems – teorinės sąvokų bei empirinės priežastinio ryšio tarp pereinamojo laikotarpio teisingumo ir galimų jo pasekmių pagrindimo problemos.

Klasikinė lauko literatūra siekia suprasti, kaip skirtingos visuomenės turėtų elgtis pasibaigus konfliktui arba perėjus iš autoritarinės valdymo formos į demokratinę. Čia diskusija telkiasi į du pagrindinius klausimus – taikos vs. teisingumo ir su tuo susijusio tiesos vs. teisingumo. Taikos vs. teisingumo ginčas nagrinėja perėjimą išgyvenančios visuomenės prioritetus. M. R. Brubacheris³⁹,

³⁹ Brubacher M. R., „Prosecutorial Discretion within the International Criminal Court“, *Journal of International Criminal Justice* 2 (1), 2004, p. 71–95.

Gary J. Bassas⁴⁰, Paulas Seilsas⁴¹ griežtai pasisako už aktyvias teisingumo paieškas. Jie teigia, kad šalys turėtų kurti tarptautinius baudžiamuosius tribunolus arba nacionalinius žmogaus teisių teismus, siekti išsiaiškinti praeities įvykius ir nubausti kaltuosius. Pasak šių autorių, jei šalis tinkamai nesusitvarkys su buvusio represyvaus režimo palikimu, t. y. nenuteis kaltųjų ir neatlygins nusikaltimų aukoms, ji nepajėgs sukurti tvarios taikos ir konsoliduotos demokratinės sistemos. Tokia pozicija gali būti vadinama „legalistine“, nes teisingumas čia suvokiamas kaip tarptautinės teisės įgyvendinimas, kad ir kokia būtų tarptautinė politika. Minėti autoriai teigia, kad tarptautinė bendruomenė turi kurti universalius teisingumo standartus ir juos įgyvendinti padedama teisės bei tarptautinių ar nacionalinių institucijų.

Kitoje ginčo pusėje atsiduria autoriai, teigiantys, kad perėjimo laikotarpiu šaliai kur kas svarbiau yra užtikrinti stabilumą ir taiką, o ne nubausti kaltuosius taip morališkai atlyginant jų aukoms. Pavyzdžiui, Renee Jeffrey, tirdamas Ačė atvejį, teigia, jog taikos susitarimas, užbaigęs 30-ies metų karą Indonezijoje, buvo pasirašytas tik todėl, kad juo sukilėliams buvo garantuota amnestija. Pasak autoriaus, amnestija reikšmingai prisidėjo prie situacijos stabilizavimo ir taikos užtikrinimo, o tai ilgainiui leido rengti laisvus demokratinius rinkimus ir prisidėjo prie pagarbos žmogaus teisėms kūrimo⁴². Jam pritaria ir Chandra Lekha Sriram⁴³ teigdama, kad neatsargiai taikomi pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmai gali pakenkti nestabiliui demokratijai ir išprovokuoti aktyvų (galbūt net ginkluotą) tam tikrų visuomenės segmentų pasipriešinimą. Dėl to taikos šalininkai, bent jau trumpuoju laikotarpiu, yra linkę paaukoti teisingumo paieškas

⁴⁰ Bass G. J., *Stay the Hand of Vengeance: The Politics of War Crimes Tribunals*, Princeton: Princeton University Press, 2001.

⁴¹ Bassiouni M. C., sud., *Post-Conflict Justice*, International and Comparative Criminal Law Series, Ardsley, New York: Transnational Publishers, 2002.

⁴² Jeffrey R., „Amnesty and Accountability: The Price of Peace in Aceh, Indonesia“, *The International Journal of Transitional Justice* 6 (1), 2012, p. 1–23.

⁴³ Sriram Ch. L., „Justice as Peace? Liberal Peace building and Strategies of Transitional Justice“, *Global Society* 21 (4), 2007, p. 579–591.

vardan politinio stabilumo⁴⁴. Tokia pozicija gali būti vadinama „pragmatine“, kai pabrėžiama politinių svarstymų ir įvairių veikėjų interesų, o ne universalių normų reikšmė.

Svarbu pasakyti, kad pastaruoju metu šis ginčas sušvelnėjo ir dauguma šiuolaikinių autorių siūlo derinti taikos ir teisingumo paieškas, o pereinamojo laikotarpio teisingumo institucijas taikyti atsižvelgiant į konkrečios šalies situaciją. Pavyzdžiui, Kenneth'as A. Rodmanas teigia, kad kartais, siekiant nepakenkti taikos susitarimams ir nedestabilizuoti politinės situacijos šalyje, galima atidėti pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmų įgyvendinimą, iš pradžių taikant nuosakesnius mechanizmus, kaip antai tiesos komisijos, o situacijai stabilizavusis pereiti prie teismų⁴⁵. Jį papildė Linda Keller. Ji siūlo plačiau pažvelgti į teisingumo sąvoką ir neprilyginti jos vien baudžiamajai atsakomybei⁴⁶. Pasitelkusi Ugandos pavyzdį, autorė nagrinėja, kaip vietos tradicijomis grįsti teisingumo mechanizmai geba apimti tiesos ir teisingumo paieškas ir peržengti standartinės „taika arba teisingumas“ dichotomijos ribas⁴⁷.

Antroji klasikinės pereinamojo laikotarpio teisingumo literatūros dilema – tai tiesos vs. teisingumo ginčas. Jis nagrinėja, kokias pereinamojo laikotarpio teisingumo institucijas reikėtų taikyti konfliktą išgyvenusioms / išgyvenančioms visuomenėms. Jį galima apibūdinti kaip ginčą tarp teismų ir tiesos komisijų proponentų. Šis nesutarimas glaudžiai siejasi su pirmiau aprašytu taikos vs. teisingumo ginču. „Pragmatikų“ stovyklos autoriai, rekomenduojantys taikyti nuosakesnes pereinamojo laikotarpio teisingumo priemones, bent jau kol

⁴⁴ Vinjamuri L., Snyder J., „Advocacy and Scholarship in the Study of International War Crime Tribunals and Transitional Justice“, *Annual Review of Political Science* 7, 2004, p. 353.

⁴⁵ Rodman K. A., „Is Peace in the Interests of Justice? The Case for Broad Prosecutorial Discretion at the International Criminal Court“, *Leiden Journal of International Law* 22, 2009, p. 99–126.

⁴⁶ Keller L. M., „The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court“, *Hague Justice Journal* 3 (1), 2008, p. 12–47.

⁴⁷ Keller L. M., „Achieving Peace with Justice: The International Criminal Court and Ugandan Alternative Justice Mechanisms“, *Connecticut Journal of International Law* 23, 2008, p. 209–276.

situacija šalyje yra nestabili, dažniausiai siūlo atsisakyti teismų juos pakeičiant tiesos komisijomis, o „legalistinės“ mokyklos atstovai griežtai pasisako už teismų taikymą ir pabrėžia jų naudą. Vis dėlto esminis „taikos vs. teisingumo“ ir „tiesos vs. teisingumo“ klausimų skirtumas yra tas, kad pirmasis ginčas gilinasi į pokonfliktinių visuomenių prioritetus (kas svarbiau: taika ar teisingumas), o antrasis – į pačią teisingumo sąvoką, siekdamas suprasti, kas padeda užtikrinti teisingumą (teismai ar tiesos komisijos; baudžiamosios atsakomybės garantavimas ar viešas pripažinimas ir t. t.).

Visų pirma, vertėtų trumpai paaiškinti, kas yra tiesos komisijos. Pasak vienos autoritetingiausių šiuos pereinamojo laikotarpio teisingumo įrankius nagrinėjusių tyrėjų Priscillos Hayner, tiesos komisijos yra oficialios, prezidento dekretu ar parlamento išleistu įstatymu įkurtos institucijos, tiriančios praeityje padarytus žmogaus teisių pažeidimus konkrečioje šalyje⁴⁸. Jos yra laikinos ir gilinasi į sistemiskai darytus nusikaltimus, o ne pavienius įvykius⁴⁹. Šios komisijos netaiko individualios baudžiamosios atsakomybės principo, todėl liudininkai (tiek nukentėjusieji, tiek įtariamieji) gali dalyvauti jų posėdžiuose ir pasisakyti nebijodami atsidurti už grobų. Tiesos komisijos tikslas – išsiaiškinti, kas įvyko konflikto metu, pripažinti padarytus nusikaltimus, įvardyti kaltuosius ir nukentėjusiuosius bei pateikti rekomendacijas ateičiai. Dauguma tiesos komisijų nebendradarbiavo su teismais ir atsisakė perduoti jiems surinktą informaciją.

C. M. Bassiouni⁵⁰, P. Seilsas⁵¹, D. Orentlicher⁵² ir kiti autoriai priešinosi teismų pakeitimui tiesos komisijomis, teigdami, kad jos apsaugo nusikaltėlius nuo teisinės atsakomybės, pažeidžia aukų in-

⁴⁸ Hayner P. B., „Fifteen Truth Commissions – 1974 to 1994: A Comparative Study“, *Human Rights Quarterly* 16 (4), 1994 p. 600.

⁴⁹ Hayner P. B., *Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity*, New York: Routledge, 2001.

⁵⁰ Bassiouni M. C., sud., *Post-Conflict Justice, International and Comparative Criminal Law Series*, Ardsley, New York: Transnational Publishers, 2002.

⁵¹ Bassiouni, 2002, p. 775–796.

⁵² Orentlicher D. F., „Settling Accounts: The Duty to Prosecute Human Rights Violations of a Prior Regime“, *The Yale Law Journal* 100 (8), 1991, p. 2537–2615.

teresus ir prieštarauja teisingumo garantavimo principui. Pavyzdžiui, P. Seilsas teigia, jog tiesos komisijos kompromituoja teisingumo sąvoką, nes negeba deramai užtikrinti nei aukų, nei kaltinamųjų teisių⁵³. Su tokia pozicija nesutinka Priscilla Hayner⁵⁴, Paulas Van Zylas⁵⁵, Minow⁵⁶ ir Alexis Borraine'as⁵⁷, kurie teigia, kad tiesos komisijos siūlo alternatyvią teisingumo koncepciją, kuri daugiausia dėmesio skiria ne kaltiesiems bausti, o aukoms ir išgyvenusiesiems. Savo darbuose autoriai aiškina, kad tiesos sakymas stiprina pilietinę visuomenę, o tiesos komisijos psichologiškai ir materialiai atlygina aukoms ir gali padėti susidaryti nuoseklesnį ir suprantamesnį praeities įvykių vaizdą nei teismai, kurie nagrinėja tik konkrečius įvykius bei pavienių įtariamųjų atsakomybę. Literatūroje argumentuojama, jog viešas tiesos sakymas mažina praeityje padarytų nusikaltimų neigimo galimybę, prisideda prie individualaus ir socialinio gijimo bei skatina susiskaldžiusių visuomenių susitaikymą mezgant dialogą.

Nors iš pirmo žvilgsnio tiesos ir teisingumo ginčas yra skirtingų pereinamojo laikotarpio teisingumo institucijų šalininkų nesutarimas, jis slepia kur kas gilesnius teorinius nesutarimus dėl paties taikytino teisingumo tipo. Galima teigti, kad teismų šalininkai teisingumą supranta kaip atpildą, kai nusikaltėliai yra nubaudžiami, o aukoms atlyginama (angl. *retributive justice*), todėl tiesos išsiaiškinimas nenubaudžiant kaltųjų jiems atrodo nepakankamas ir netgi neteisingas. Teismų šalininkams oponuojantiems tiesos komisijų šalininkams teisingumas yra viešas tiesos sakymas, patirtų skriaudų pripažinimas ir sugriautų santykių atkūrimas. Čia teisingumas yra suprantamas kaip atkuriantis (angl. *restorative justice*), todėl į pavienius individus orientuoti teismai nelaikomi pačia tinkamiausia

⁵³ Ten pat

⁵⁴ Hayner, 2001.

⁵⁵ Van Zyl P., „Justice without Punishment: Guaranteeing Human Rights in Transitional Societies“, Villa-Vicencio Ch., Verwoerd W., *Looking Back, Reaching Forward: Reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa*, University of Cape Town Press, 2000.

⁵⁶ Minow, 1998.

⁵⁷ Borraine A., *A Country Unmasked*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

teisingumo įgyvendinimo priemone. Vis dėlto šis ginčas, nors iš pradžių ir buvo aiškinamas per griežtą tiesos ir teisingumo dichotomiją, šiandien jau yra sušvelnėjęs. Pereinamojo laikotarpio teisingumo normalizavimo etape į skirtingus mechanizmus ir skirtingus teisingumo tipus yra žiūrima iš holistinės perspektyvos, siekiant juos tarpusavyje derinti taip, kad jie vieni kitus papildytų, o ne vienas kitam prieštarautų.

3.2. Naujosios pereinamojo teisingumo studijų lauko dilemos

Naujosios tyrėjų bangos autorius labiausiai domina nebe moralinė filosofinė pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmų analizė, o pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmų efektyvumas ir taikymo pasekmės. Siekdami empiriškai patikrinti pereinamojo laikotarpio teisingumo priemonių poveikį vietos visuomenėms, jie susidūrė su: a) teorine sąvokų ir b) metodologine priežastinio ryšio pagrindimo problema.

Visų pirma, klasikinių autorių nurodyti pereinamojo laikotarpio teisingumo tikslai, kaip antai teisingumas, susitaikymas, tvari taika – pabandžius juos tirti empiriškai – pasirodė sunkiai apibrėžiami ir operacionalizuojami. Šiuo metu tyrimų lauke susiklosčiusi tokia situacija, kad skirtingi autoriai, kalbėdami apie teisingumą, susitaikymą ar tvarią taiką, kalba apie kokybiškai ir kiekybiškai skirtingus dalykus, todėl ir bandydami juos išmatuoti iš tiesų matuoja ne tą patį. Tai gerai atskleidžia susitaikymo tyrimų pavyzdys. Coleen Murphy, parašiusi knygą „A Moral Theory of Political Reconciliation“, mini, kad, nors susitaikymas literatūroje yra pristatomas kaip pereinamojo laikotarpio teisingumo pasekmė / padarinys, akademinė bendruomenė vis dar nesutaria, kas tai yra ir kokie turėtų būti susitaikiosios visuomenės bruožai⁵⁸. Panašių pastabų galime rasti ir Maritos

⁵⁸ Murphy C., *A Moral Theory of Political Reconciliation*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, I.

Eastmond ir Anderso H. Stefanssono⁵⁹, Adriano Little'io⁶⁰, Judith Renner⁶¹, Davido A. Hooggenboomo⁶² bei kitų autorių darbuose. Gilinantis į pereinamojo laikotarpio teisingumo priemonių poveikio susitaikymui literatūrą matyti, kad skirtingi autoriai, vartodami terminą „susitaikymas“, galvoje turi:

- a) Skirtingus susitaikymo lygmenis: vieni jų kalba apie individų, kiti – praeityje viena kitai oponavusių grupių, dar kiti – šalies politinio elito susitaikymą.
- b) Skirtingus susitaikymo gylius: minimas paviršutiniškas susitaikymas (angl. *thin reconciliation*), reiškiantis atviro konflikto nebuvimą ir praeityje viena kitai priešišškai nusiteikusių grupių tarpusavio sugyvenimą, ir visiškas susitaikymas (angl. *thick reconciliation*), reiškiantis tarpusavio pagarbą bei supratimą, praities įvykių pripažinimą, atleidimą ir didelį tarpusavio pasitikėjimą.
- c) Skirtingus susitaikymo bruožus: vieniems autoriams tai pabėgėlių grįžimas namo, kitiems tarpusavyje nekonkuruojančios ir viena kitai neprieštaraujančios praities įvykių versijos, dar kitiems – kaltųjų nubaudimas ir kaltės individualizavimas, viešas tiesos sakymas, tolerancijos didėjimas ir t. t.

Lauke vartojamų sąvokų neapibrėžtumo problema, ypač jei autoriai neaiškina, ką turi galvoje minėdami vieną ar kitą terminą, apsunkina galimybes verifikuoti jų tyrimų išvadas arba lyginti gautus rezultatus. Be to, tiksliai neaiškinant vartojamų sąvokų, rizikuojama „primesti“ savo supratimą ir respondentams, kurie jas galbūt suvokia

⁵⁹ Eastmond E., Stefansson A. H., „Beyond Reconciliation: Social Reconstruction after the Bosnian war“, *Focaal, Journal of Global and Historical Anthropology* 57, 2010, p. 3–16.

⁶⁰ Little A., „Disjunctured Narratives: Rethinking Reconciliation and Conflict Transformation“, *International Political Science Review*, 2011, p. 1–17.

⁶¹ Renner J., „Hegemonizing Transitional Justice: A Laclauian Approach to Reconciliation“, pranešimas konferencijoje „Taking Stock of Transitional Justice“, 2009 06 26, <http://www.csls.ox.ac.uk/documents/OTJRConferenceProgramme_18.6.09_.pdf>, 2012 06 15.

⁶² Hoogenboom D. A., Vieille S., „Rebuilding Social Fabric in Failed States: Examining Transitional Justice in Bosnia“, *Human Rights Review* 11, 2010, p. 183–198.

kitaip. Pastaruosiu metu vis daugiau tyrėjų atkreipia dėmesį į šią problemą. Tai ypač gerai atsiskleidžia per paskutinius kelerius metus įvykusių akademinų konferencijų tematika, kai pristatomi pranešimai vis dažniau siekia konkretinti bei operacionalizuoti lauke vartojamas sąvokas ir pateikti gaires ateities tyrimams⁶³.

Antra, siekdami empiriškai iširti, ar pereinamojo laikotarpio teisingumo priemonės prisidėjo prie vietos visuomenių sutaikymo, tvarios taikos ar demokratijos konsolidacijos, naujieji autoriai susidūrė su priešastinio ryšio pagrindimo problema. Nurodyti, kad viena ar kita institucija, ypač jei ji yra įsikūrusi už šalies, atsigauančios po konflikto, ribų, prisideda prie tokių sudėtingų visuomeninių procesų kaip susitaikymas, vienos praeities įvykių interpretacijos išgalėjimas, stereotipų ir priešiško nykimas ir pan., yra be galo sunku. Be to, tyrimą apsunkina ir tai, jog tariamus pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmų padarinius gali veikti keli tarpusavyje susiję veiksniai ar jų kombinacijos ir jie gali skirtis – priklausyti nuo vietos ar netgi laiko.

Kol kas naujosios tyrėjų bangos tyrimų rezultatai yra prieštarinigi. Pavyzdžiui, Meernikas⁶⁴, Meernikas, Nicholsas ir Kingas⁶⁵, De Brito, Gonzalez-Enriquez ir Aguilar⁶⁶ prieina prie išvados, kad tiek tarptautiniai baudžiamieji tribunolai, tiek nacionaliniai teismai neturi statistiškai reikšmingos įtakos grupių bendradarbiavimui, demokra-

⁶³ Žr. Oxford Transitional Justice Research konferencijos programą (2009), <http://www.csls.ox.ac.uk/documents/OTJRCConferenceProgramme_18.6.09_.pdf>, 2011 06 20; Essex Transitional Justice Network konferencijos programą (2010), <<http://www.essex.ac.uk/tjn/documents/preliminary%20information%20ETJN%20conference%20Essex%20Final.pdf>>, 2011 06 20; Minerva Center for Human Rights Jeruzalėje konferencijos programą (2011), <<http://africaafrica.org/event-or-opportunity/2nd-annual-minerva-jerusalem-conference-transitional-justice>>, 2011 06 20.

⁶⁴ Meernik J., „Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia“, *Journal of Peace Research* 42 (3), 2005, p. 271–289.

⁶⁵ Meernik J. D., Nichols A., King K. L., „The Impact of International Tribunals and Domestic Trials on Peace and Human Rights after Civil War“, *International Studies Perspectives* 11, 2010, p. 309–334.

⁶⁶ De Brito A. B., Gonzalez-Enriquez C., Aguilar P., sud., *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies*, New York: Oxford University Press, 2001.

tizacijai ir tvariai taikai, o Monikos Nalepos⁶⁷, Kathrynos Sikkink ir Carrie B. Walling⁶⁸, Natalya'os J. Clark⁶⁹, Donnos Arzt⁷⁰, Johannis Selimovic⁷¹ bei Williamo J. Longo ir Peterio Brecke's⁷² tyrimai teikia įrodymų apie teigiamą tarptautinių tribunolų bei teismų poveikį visuomenės susitaikymui.

Tikėtina, kad skirtingi tyrimų rezultatai gauti dėl kelių priežasčių. Visų pirma, dėl tyrimo imties. Autoriai, kurie nepatvirtino teismų poveikio vietos visuomenėms, tyrimą konstravo rinkdamiesi tarpusavyje nepanašius imties elementus, neatsižvelgdami į šalių ar regionų skirtumus. Pavyzdžiui, De Brito, Gonzalez-Enriquez ir Aguilar⁷³ tyrė 18 šalių skirtingu laikotarpiu, Meernikas, Nicholsas ir Kingas⁷⁴ analizavo keturis tarptautinius tribunolus ir visus nacionalinius žmogaus teisių teismus, įkurtus nuo 1982 m., o Meernikas⁷⁵ aptarė mikrokonfliktų skaičiaus didėjimą / mažėjimą Bosnijoje ir Hercegovinoje (priklausomai nuo konkrečių teismų sprendimų) neatsižvelgdamas į tai, kad įvairūs šalies regionai nukentėjo nevienodai ir skirtingos bylos gali būti savaip aktualios vieniems arba kitiems regionams. O štai Nalepa patvirtino teismų poveikį⁷⁶. Ji nagrinėjo 136 Bosnijos ir Hercegovinos savivaldybes 10 metų laikotarpiu, atsižvelgdama į

⁶⁷ Nalepa M., *Why do they return? Evaluating the Impact of ICTY Justice on Reconciliation*, Houston, 2006, <http://www.yale.edu/macmillan/ocvprogram/OCV_Nalepa.pdf>, 2012 06 19.

⁶⁸ Sikkink K., Walling C. B., „The Impact of Human Rights Trials in Latin America“, *Journal of Peace Research* 44 (4), 2007, p. 427–445.

⁶⁹ Clark J. N., „From Negative to Positive Peace: The Case of Bosnia and Herzegovina“, *Journal of Human Rights* 8, 2009, p. 360–384.

⁷⁰ Arzt D. E., „Views on the Ground: The Local Perception of International Criminal Tribunals in the Former Yugoslavia and Sierra Leone“, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 603, 2006, p. 226–239.

⁷¹ Selimovic, Johanna M., „Perpetrators and Victims: Local Responses to the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia“, *Journal of Global and Historical Anthropology* 57, 2010, p. 50–61.

⁷² Long W. J., Brecke P., *War and Reconciliation: Reason and Emotion in Conflict Resolution*, Cambridge, London: The MIT Press, 2003.

⁷³ De Brito, Gonzalez-Enriquez, Aguilar, 2001.

⁷⁴ Meernik, Nichols, King, 2010.

⁷⁵ Meernik, 2005.

⁷⁶ Nalepa, 2006.

skirtumus tarp jų. Be to, neretai skirtumų priežastimi tampa ir taikomų sąvokų apibrėžimai. Autoriai, patvirtinę teismų vaidmens svarbą, nuo kitų skiriasi tuo, kad pateikia detalius sąvokų apibrėžimus. Pavyzdžiui, Long ir Brecke⁷⁷, tirdami teismų poveikį visuomenės susitaikymui, aprašo „susitaikymą žymintį įvykį“, kurį aiškina kaip viešą, simbolinį anksčiau priešiška nusiteikusių šalių susitikimą, indikuojantį draugiškų santykių ateityje siekį. Be to, autoriai teigia, kad susitaikymą žymintis įvykis veda link tikro susitaikymo tik esant papildomoms sąlygoms, pavyzdžiui, viešam tiesos sakymui, teisingumo garantavimui, aukų tapatybių kaitai ir kt. Taigi, šių autorių taikomas apibrėžimas yra labai išsamus, atsižvelgiantis į galimą daugia-priežastingumą ir nurodantis net kelias papildomas sąlygas. Autoriai, kurie nepatvirtino tarptautinių tribunolų ir žmogaus teisių teismų bei viešo tiesos sakymo poveikio susitaikymui, jį apibrėžė gana plačiai arba iš viso nenurodė, ką iš tikrųjų laiko susitaikymu. Pavyzdžiui, De Brito, Gonzalez-Enriquez ir Aguilar susitaikymą apibrėžia kaip viešą tiesos sakymą ir atskaitomybės garantavimą, toliau nedetalizuodami, ką kiekviena šių sąvokų turėtų reikšti ir kaip jas matuoti⁷⁸.

Taigi, nors šiuo metu naujosios tyrėjų bangos atstovai sutaria dėl keliamų tyrimų klausimų, atsakymų į juos ieško skirtingais būdais. Vieni didžiausių jiems tenkančių iššūkių – tinkamų metodų, kurie padėtų užčiuopti daugiopą priežastingumą, pasirinkimas ir lauke vartojamų sąvokų konkretinimas ir aiškus operacionalizavimas.

Išvados

Apibendrinant šį pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų lauko įvertinimą, galima pateikti keletą svarbiausių pastabų. Visų pirma, tikėtina, kad ir ateityje tyrimų kryptys bus esmingai veikiamos pokyčių, vykstančių praktinėje pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmų įgyvendinimo sferoje. Lygiai taip pat, kaip įgijus daugiau

⁷⁷ Long, Brecke, 2003.

⁷⁸ De Brito, Gonzalez-Enriquez, Aguilar, 2001.

patirties taikant pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmus, tyrimai pasistūmėjo nuo išimtinai moralinių filosofinių priemonių taikymo pagrindimų link empirinių jų poveikio tyrimų, taip ir tobulėjant tarptautinei teisei, tikėtina, naujai apibrėžtos „aukų“, „nusikaltėlių“ ar „nusikaltimų“ kategorijos suponuos naujų kintamųjų įtraukimą į poveikio analizę. Kadangi tarptautinė teisė šiuo metu rutuliojasi siekdama apimti ir tokias sritis kaip vaikų karių panaudojimas konflikto metu bei įvairios seksualinės prievartos formos, galima manyti, kad studijų, skirtų tirti pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmų poveikį skirtingoms lytims (angl. *gender perspective on transitional justice*) ir vaikų reintegracijos į visuomenę problemoms, tik daugės. Be to, vis dažniau pradėjus taikyti vietos tradicijomis ir gentiniais papročiais grįstus pereinamojo laikotarpio mechanizmus (kaip atsaką į „vakarietiško“ teisingumo normų neadekvatumą) turėtų pasirodyti ir daugiau išsamių studijų, kritiškai vertinančių tokių praktikų poveikį skirtingoms visuomenės grupėms ir jų galimybes prisidėti prie susitaikymo skatinimo ir teisingumo garantavimo.

Antra, tikėtina, kad klasikinės pereinamojo laikotarpio teisingumo dilemos bus vis mažiau aktualios, nes šiame lauke nusistovi konsensusas, jog tiek teisingumas, tiek taika yra vienodai svarbios vertybės ir abi gali būti pasiektos tinkamai derinant pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmus. Holistinis požiūris į pereinamojo laikotarpio teisingumą, rodantis, kad visuomenės perėjimas į taikų gyvenimą yra daugiasluoksnis procesas, reikalaujantis taikyti įvairias, skirtingas poreikius atitinkančias, priemones, ir toliau dominuos.

Trečia, artimiausioje ateityje tyrimų kryptis formuos siekis spręsti naujosios tyrėjų bangos iškeltas teorines ir metodologines problemas. Dauguma pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų veikiausiai bus arba a) siekiančios konkretinti bei operacionalizuoti lauke vartojamas teisingumo, tiesos ir susitaikymo sąvokas, arba b) siekiančios rinkti empirinius duomenis apie pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmų poveikį vietos gyventojams.

Ketvirta, didžiausi iššūkiai lauke liks: a) galimybė apibendrinti atliktų tyrimų duomenis ir lyginti skirtingas šalis; b) duomenų pri-

einamumas ir jų patikimumas, ypač siekiant atlikti didesnio N lyginamąsias analizes; c) respondentų geranoriškumo problema, kai jie nusivilia gausiu būriu prastai pasirengusių ir menkos etinės kultūros tyrėjų, užduodančių tuos pačius klausimus, tačiau niekaip neprisidedančių prie gyventojams aktualių problemų sprendimo; d) teorinių sąvokų „primetinėjimo“ problema, kuri kyla autoriams teoriškai apibrėžiant sąvokas ir jas taikant tyrimo metu, neklausiant, kaip jas supranta jų respondentai.

Penkta, nors pereinamojo laikotarpio teisingumo studijų laukas sparčiai plečiasi, o darbų šiomis temomis nuolat daugėja, jame vis dar trūksta didelio N lyginamųjų studijų, kurios sistemiskai tirtų skirtingų pereinamojo laikotarpio teisingumo mechanizmų poveikį įvairiose šalyse. Didelio N lyginamosios studijos, nagrinėjančios, pavyzdžiui, kaip perėjimo tipas veikia konkrečios pereinamojo laikotarpio teisingumo įgyvendinimo strategijos pasirinkimą, kaip tie pasirinkimai veikia skirtingų visuomenės grupių santykius arba kaip skirtingos aukų, nusikaltėlių ar paprastų piliečių grupės reaguoja į taikomas strategijas, padėtų geriau suprasti galimus trukdžius įgyvendinti mechanizmus, skirtingų visuomenės grupių lūkesčius ir priimtų sprendimų poveikį vietos bendruomenėms. Tokie tyrimai prisidėtų prie geresnio pereinamojo laikotarpio teisingumo priemonių poveikio supratimo ir galėtų aiškiau nurodyti, ko galima tikėtis iš jų taikymo skirtinguose kontekstuose skirtingose šalyse.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Akhavan P., „Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities?“, *The American Journal of International Law* 95 (7), 2001, p. 7–31.

Arbour L., „Economic and Social Justice for Societies in Transition“, paskaita New York University School of Law Center for Human Rights and Global Justice, New York, 2006 m. spalio 25 d., <<http://www.unhcr.ch/hurricane/hurricane.nsf/0/40032f0dc00bf784c12572140031760a/FILE/TransitionalJustice.pdf>>, 2012 06 18.

Arzt D. E., „Views on the Ground: The Local Perception of International Criminal Tribunals in the Former Yugoslavia and Sierra Leone“, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 603, 2006, p. 226–239.

Bass G. J., *Stay the Hand of Vengeance: The Politics of War Crimes Tribunals*, Princeton: Princeton University Press, 2001.

Bassiouni M. C., sud., *Post-Conflict Justice, International and Comparative Criminal Law Series*, Ardsley, New York: Transnational Publishers, 2002.

Boraine A., „Transitional Justice as an Emerging Field“, pranešimas konferencijoje „Repairing the Past: Reparations and Transitions to Democracy“, Ottawa, Canada, 2004 m. kovo 11 d., <<http://web.idrc.ca/uploads/user-S/10829975041revised-boraine-ottawa-2004.pdf>>, 2012 06 18.

Boraine A., *A Country Unmasked*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

Brubacher M. R., „Prosecutorial Discretion within the International Criminal Court“, *Journal of International Criminal Justice* 2 (1), 2004, p. 71–95.

Cibelli K., Guberek T., „Justice Unknown, Justice Unsatisfied? Bosnian NGOs Speak about the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia“, *Tufts University*, 1999, <https://www.hrdag.org/resources/publications/justice_report.pdf>, 2012 06 20.

Clark J. N., „From Negative to Positive Peace: The Case of Bosnia and Herzegovina“, *Journal of Human Rights* 8, 2009, p. 360–384.

De Brito A. B., Gonzalez-Enriquez C., Aguilar P., sud., *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies*, New York: Oxford University Press, 2001.

De Greiff P., „A normative conception of Transitional Justice“, *Politorbis* 50 (3), 2010, p. 17–30.

De Greiff P., sud., *The Handbook of Reparations*, Oxford University Press, 2006.

Eastmond E., Stefansson A. H., „Beyond reconciliation: Social reconstruction after the Bosnian War“, *Focaal, Journal of Global and Historical Anthropology* 57, 2010, p. 3–16.

Gibson J. L., Gouws A. *Overcoming Intolerance in South Africa: Experiments in Democratic Persuasion*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Hayner P. B., „Fifteen Truth Commissions – 1974 to 1994: A Comparative Study“, *Human Rights Quarterly* 16 (4), 1994, p. 597–655.

Hayner P. B., *Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity*, New York: Routledge, 2001.

Herz J. H., sud., *From Dictatorship to Democracy: Coping with the Legacies of Authoritarianism and Totalitarianism*, Westport, CT: Greenwood, 1982.

Hoogenboom D. A., Vieille S., „Rebuilding Social Fabric in Failed States: Examining Transitional Justice in Bosnia“, *Human Rights Review* 11, 2010, p. 183–198.

Huntington S., *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, 1993.

Jungtinių Tautų organizacija, Generalinio sekretoriaus raportas, „The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies“, *UN Doc. S/2004/616*, 2004, p. 1–24.

Kay S., „Bangladesh War Crimes Tribunal: A Wolf in Sheep’s Clothing“, paskaita renginyje „Supranational Criminal Law Lecture Series“, Asser Instituut, Haga, 2010 m. lapkričio 3 d.

Keller L. M., „Achieving Peace with Justice: The International Criminal Court and Ugandan Alternative Justice Mechanisms“, *Connecticut Journal of International Law* 23, 2008, p. 209–276.

Keller L. M., „The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court“, *Hague Justice Journal* 3 (1), 2008, p. 12–47.

Kritz N., *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes*, Washington, D. C.: United States Institute of Peace Press, 1995.

Linz J. J., Stepan A., *Problems of Democratic Transition and Consolidation – Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1996.

Little A., „Disjunctured Narratives: Rethinking Reconciliation and Conflict Transformation“, *International Political Science Review*, 2011, p. 1–17.

Long W. J., Brecke P., *War and Reconciliation: Reason and Emotion in Conflict Resolution*, Cambridge, London: The MIT Press, 2003.

Meernik J., „Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia“, *Journal of Peace Research* 42 (3), 2005, p. 271–289.

Meernik J. D., Nichols A., King K. L., „The Impact of International Tribunals and Domestic Trials on Peace and Human Rights after Civil War“, *International Studies Perspectives* 11, 2010, p. 309–334.

Mendez J. E., „Accountability for Past Abuses“, *Human Rights Quarterly* 19 (2), 1997, p. 255–282.

Minow M. L., *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide and Mass Violence*, Beacon Press, 1998.

Murphy C., *A Moral Theory of Political Reconciliation*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Nalepa M., „Why do they return? Evaluating the Impact of ICTY Justice on Reconciliation“, Houston, 2006, <http://www.yale.edu/macmillan/ocvprogram/OCV_Nalepa.pdf>, 2012 06 19.

Neier A., „What should be done about the guilty?“, *New York Review of Books*, 1990, p. 32–35.

O’Donnell G., Schmitter P., Whitehead L., eds., *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986.

Orentlicher D. F., „Settling Accounts: The Duty to Prosecute Human Rights Violations of a Prior Regime“, *The Yale Law Journal* 100 (8), 1991, p. 2537–2615.

Quinn J. R., Hovil L., „Peace First. Justice Later: Traditional Justice in Northern Uganda“, *Refugee Law Project Working Paper Series*, Working Paper 17, 2005.

Renner J., „Hegemonizing Transitional Justice: A Laclauian Approach to Reconciliation“, pranešimas konferencijoje „Taking Stock of Transitional Justice“, 2009 06 26, <http://www.csls.ox.ac.uk/documents/OTJRCConferenceProgramme_18.6.09_.pdf>, 2012 06 15.

Rodman K. A., „Is Peace in the Interests of Justice? The Case for Broad Prosecutorial Discretion at the International Criminal Court“, *Leiden Journal of International Law* 22, 2009, p. 99–126.

Roth-Arriaza N., Mariezcurrena J., sud., *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth versus Justice*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Selimovic Johanna M., „Perpetrators and victims: Local responses to the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia“, *Journal of Global and Historical Anthropology* 57, 2010, p. 50–61.

Shelton D., sud., *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*, USA: Macmillan Reference, 2004.

Sikkink K., Walling C. B., „The Impact of Human Rights Trials in Latin America“, *Journal of Peace Research* 44 (4), 2007, p. 427–445.

Sriram C. L., „Justice as Peace? Liberal Peace building and Strategies of Transitional Justice“, *Global Society* 21 (4), 2007, p. 579–591.

Tarptautinis pereinamojo laikotarpio teisingumo centras (ICTJ), „What is Transitional Justice“, 2008, <http://untreaty.un.org/cod/avl/pdf/ls/Van-Zyl_RecReading1_.pdf>, 2012 06 20.

Teitel G. Ruti, „Global Transitional Justice“, *Project on Human Rights, Global Justice and Democracy, Working Paper* No 8, 2010, <http://cgs.gmu.edu/publications/hjd/hjd_wp_8.pdf>, 2012 06 18.

Teitel G. Ruti, „Transitional Justice Genealogy“, *Harvard Human Rights Journal* 16, 2003, p. 69–94.

Teitel G. Ruti, *Transitional Justice*, Oxford University Press, 2002.

Theidon K., „Editorial Note“, *The International Journal of Transitional Justice*, 3 (3), 2009, p. 1–6.

Vinjamuri L., Snyder J., „Advocacy and Scholarship in the Study of International War Crime Tribunals and Transitional Justice“, *Annual Review of Political Science* 7, 2004, p. 345–362.

*SUMMARY**THE ORIGINS AND DEVELOPMENT OF TRANSITIONAL JUSTICE STUDIES*

Induced by the worldwide wave of democratization, transitional justice studies emerged in the late 1980s and early 1990s as a new field of study in democratization. Since then, they have experienced rapid developments and evolved into an independent multi-disciplinary inquiry covering aspects of international relations, comparative politics, political theory, sociology, and even philosophy.

This article aims to present and critically evaluate the state of the art in the field of transitional justice studies as well as to address several problematic issues. First, what factors have been shaping the current research trends in the field? Second, what are the major theoretical and methodological problems faced by transitional justice scholars? And finally, what kind of data and research are missing and what information could contribute to the further development of the field? The driving force behind this article is the notion that academic self-reflection is useful for both scholars interested in transitional justice processes and practitioners who are implementing various transitional justice policies nationally and internationally.

The article focuses mainly on the literature written by political scientists. The analysis also covers several key publications by sociologists, legal scholars, and human rights advocates. Reflections from practitioners have been considered due to their growing agenda-setting abilities for the implementation of transitional justice instruments.

The article begins with a discussion of the transitional justice concept, which is followed by a brief overview of the developments of the study field. It notes that the classical works on transitional justice focus on the implementation of various transitional justice policies, their adaptability to specific needs of societies, emerging after a repressive rule or a violent ethnic conflict, and the possible benefits resulting from an active engagement in the past, whereas the more recent inquiries demonstrate an important empirical turn. Since the year 2000, there has been an increase in comparative studies attempting to empirically verify the effect of transitional justice mechanisms on societal transitions. This new wave of research calls into question the previous assumption regarding the ability of transitional justice mechanisms to contribute to peace and reconciliation and demonstrates that this relationship may be more complicated than initially thought.

The article continues with the discussion of the main debates in the field. It covers the well-known debates on Peace vs. Justice, Truth vs. Justice, and provides an overview of the problems faced by those attempting to explore the causal relationship among the transitional justice mechanisms and societal reconciliation, democratization and peace. The methodological issues of definitions and problems with proving causality are addressed. The article concludes with recommendations for future inquiries.